

Publitseerimistööst ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarihiivis

Kersti Lust

Publitseerimistööga alustati Ajalooarhiivis 1930. aastate algul ning see on jätkunud tänini. Ehkki ei saa väita, et publitseerimistegevusest arhiivi(de)s poleks üldse kirjutatud, jääb seni ilmunu õige napiks. Pisut on tutvustatud Riigi Keskarihiivi¹ ja Eesti Ajalooarhiivi² poolt üllitatut. Seni ilmunud ülevaateartiklites ENSV Riiklikust Ajaloo Keskarihiivist ja laiemalt arhiivide tööst³ on seda arhiivitöö valdkonda puudutatud üksnes õige pealiskaudselt. Kõige põhjalikumaks käsitluseks on jäänud Aleksander Einpauli arhiivide valitsuse ülesandel koostatud käsikirjaline ülevaade ajaloo keskarihiivi kogemustest arheograafia vallas 1973. aastast.⁴ Eelnimetatuile lisaks võib veel märkida lühikest kokkuvõtet publitseerimistööst Endel Kuusiku sulest.⁵ Järgnevas artiklis võetakse vaatluse alla ajavahemik 1952–1990. Lisaks arhiiviainesele on

artikli kirjutamisel kasutatud Tiiu Oja, Helmut Piirimäe, Enn Tarveli, Sulev Vahtre jt. meenutusi.

ENSV RAKA kui teadusasutus

Arhiivi ametkondlikku seisundit 1950. aastatel on tabavalt iseloomustanud Helmut Piirimäe: “Arhiivi maine oli olnud väga kõrge Eesti Vabariigi ajal, /.../ Nõukogude okupatsioon oli sellest küll väga vähe järgi jättnud.”⁶ Ehkki riiklikud keskarihiivid kuulsid 1959. aastast teaduslike uurimisasutuste hulka, erinesid teadustöö tegemise võimalused arhiivis eri ajaperioodidel märgatavalt. 1950. aastate teist poolt ja kümnendivahetust iseloomustab teadustegevuse elavnemine. Arhiiv taotles Ajaloolise Ajakirja taastamist ning arhiivi teaduslikele töötajatele võimalust tegeleda töö ajal uuri-

¹ O. Liiv. Riigi Keskarihiiv 1931./1932. Tegevusaastal. – Ajalooline Ajakiri 1932, nr. 3, lk. 169–173; O. Liiv. Riigi Keskarihiiv 1. IV 1932 – 1. IV 1937. – Riigi Keskarihiiv 1932–1937 ja arhiivinduslike eriküsimusi. Eesti Riigi Keskarihiivi Toimetised. 5. Tartu, 1937, lk. 7–54.

² E. Küng. Publitseerimistööst Eesti Ajalooarhiivis. – Tuna 1998, nr. 1, lk. 151–152; E. Küng. Kirjastus “Eesti Ajalooarhiiv” publitseerimistegevus 1999–2000. – Tuna 2001, nr. 1, lk. 153–154.

³ E. Laul, E. Tarvel, A. Traat. Arhiivid ja arhiivindus. – Leninlik etapp Eesti ajaloo teaduses. Tallinn, 1970, lk. 283–309; E. Brück. Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarihiivi tegevusest aastatel 1944–1970. – Eesti NSV arhiivid. Tallinn, 1974, lk. 18–38.

Niisama põgusalt peatub sellel arhiivitöö lõigul ka Indrek Paavle oma diplomitöös: I. Paavle. Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarihiiv 1940–1970. Peaseminaritöö. Juh. prof. A. Must. Tartu, 1998.

⁴ A. Ejnypaul. Publikacionnaja dejatel’nost’ i nekotorye problemy arheografii na baze dokumental’nyh materjalov central’nogo gosudarstvennogo istoričeskogo arhiva Estonskoj SSR. Tartu, 1973. Käsikiri: EAA, Mk 873; f. R-271, n. 1, s. 655, l. 11–12.

⁵ E. Kuusik. Eesti Ajalooarhiivi publikatsioonid läbi aegade. Käsikiri. Tartu, 1991. – EAA, f. R-271, n. 1, s. 1307.

⁶ H. Piirimäe. Arhivaari mälestusi. – Kleio. Ajalooline ajakiri 1996, nr. 3(17), lk. 15.

mustöoga.⁷ Koostati mitmeid kogumikke ja plaaniti suurejooneliselt talurahvaliikumise ajaloost kolmeköitelise seeria väljaandmist. Neist ei valminud esimese köite käsikiri, mis pidi hõlmama materjale 18. sajandi lõpust ja 19. sajandi algusest.

1960. aastate algul asendus see lühiajaline tõus ligi kümnendipikkuse seisakuga. Osalt oli see ka paratamatu, sest tähtsustati teisi arhiivitöö valdkondi nagu materjalide korrastamine, arhiivi teadusliku teatme-aparaadi koostamine ja täiendamine jms. Arhiivi töötajate üldkoosolekul 1965. aasta juunis avaldas RAKA direktori asetäitja teadusalal Oskar Vares nõrdimust olukorra üle, kus arhiivide valitsuse ettekirjutustes käsitakse rohkem tähelepanu pöörata “puht arhiivinduslikele” küsimustele, ehkki seni oli nõutud, et arhiiv kui teaduslik asutus peab tegelema ka “arhiivimaterjalide populariseerimisega ja üldse süvendama kontakti teiste teaduslike asutistega”.⁸ Arhiivi teaduslike töötajate koosolekul 1966. aasta veebruaris kurtis ta, et arhiivi viie aasta perspektiivplaani ja 1966. aasta tööplaani on küllaltki tihedad, nii et sellise töömahuka ülesande, nagu publikatsiooni ettevalmistamise jaoks ei jää lihtsalt aega.⁹ 1963. aastast 1969. aasta detsembrini ei toimunud teadusliku nõukogu istungeid.¹⁰ Arhiivis “polnud niisugust õhkkonda, kus suurema teadusliku töö tegemist peetaks normaalseks või iseendastmõistetavaks nähtuseks”.¹¹

Olukord muutus 1970. aastate alul. Arhiivide Valitsuse kolleegiumi otsuses 26. novembrist 1968 tõdeti, et publitseerimistegevus RAKA-s on soikunud, ja kirjutati ette, et tuleb “aktiviseerida” ajalooliste dokumentide publitseerimist.¹² Mõistagi ei saa juba 1933. aastast arhiivis töötanud O. Varest süüdistada teadustöövaenulikkuses, kuid tal polnud jõudu ega võimalusi madalseisu ära hoida. 1969. aastal tema asemel direktori asetäitjaks saanud parteilase ning piisavalt positsioonika, ent seejuures ka publitseerimistegevusse igati soosivalt suhtunud Malle Loiti ametisseastumine tõi kaasa märgatava elavnemise selles arhiivitöö valdkonnas.

Teaduslik kaader

Arhiivi tähtsamate teadusliku uurimistöö ja meetodiliste küsimuste arutamine oli 1955. aastal loodud RAKA Teadusliku Nõukogu ülesanne. See oli nõuandev organ, mis koosnes arhiivi juhtivatest ja teaduslikest töötajatest, ENSV Siseministeeriumi Arhiivide Osakonna (1960. aastast Ministrite Nõukogu j. a. Arhiivide Valitsuse, 1980. aastast Arhiivide Peavalitsuse), ORKA ning mitmete teaduslike asutuste (Tartu Riiklik Ülikool, etnograafia- ja kirjandusmuuseumid, TA Ajaloo Instituut) esindajatest.¹³ Teaduslik nõukogu tegutses ka Tallinnas arhiivide osakonna juures, selle tähtsus publikatsioonide sisulisel arutamisel kadus, kui RAKA juures loodi Teaduslik Nõukogu.

Publitseerimistöö eest vastutas arhiivis direktori asetäitja teadusalal, kelleks 1950. aastast 1969. aastani oli O. Vares, seejärel 18 aastat Malle Loit. Tema ametijärglaseks sai 1987. aastal Tiiu Oja. 1959. aastal eraldati arhiivimaterjalide arvestus ja raamatukogu koos uurimissaaliga kasutamise ja publikatsiooniosakonnast,¹⁴ seda võib lugeda publitseerimisosakonna loomisaastaks. Osakonda, mis kandis järgnevatel aastail mitut erinevat nime, juhtis pea kogu artiklis vaadeldava ajavahemiku vältel (1959–1986) Aleksander Einpaul.

⁷ RAKA Teadusliku Nõukogu otsus 29. märtsist 1961: ERA, f. R-2338, n. 1, s. 365, l. 11.

⁸ EAA, f. R-271, n. 1, s. 485, l. 17–21p.

⁹ EAA, f. R-271, n. 1, s. 505, l. 9.

¹⁰ EAA, f. R-271, n. 1, s. 579, l. 2. Teaduslikust nõukogust vt. allpool.

¹¹ Dokumentaalsete materjalide publitseerimise ja kasutamise osakonna töötajate A. Einpauli, A. Kelami, E. Ibiuse ja T. Kelami seisukohavõtt 10. juunist 1964: EAA, Mk 875.

¹² EAA, f. R-271, n. 1, s. 558, l. 24–26; f. R-271, n. 1, s. 632, l. 1–4. Samal ajal püüti intensiivistada publitseerimistööd ka ORKA-s. Selleks loodi seal 1970. aastal eraldi struktuurse üksusena publikatsioonisektor: ERA, f. R-2338, n. 1, s. 549, l. 72.

¹³ EAA, f. R-271, n. 1, s. 855, l. 1.

¹⁴ E. Brück. Eesti NSV Riikliku Keskarhiivi tegevusest ... , lk. 22.

Malle Loit (vasakul),
ENSV RAKA
direktori asetäitja
teadusalal
1969–1987,
ja tema mantlipärija
Tiiu Oja,
teadusdirektor
1996. aastani (1987).
EAA, R-271-1-1290

Kõigi nende aastate jooksul oli üks valupunkte publitseerimistöös kaadri nappus. Näiteks 1950. aastate kesksajal tegeles arhiivi teaduslikest töötajast sellega ainult Viktor Fainštein ja “oma põhitööst ülejäänud aega kasutas selleks” ka O. Vares,¹⁵ 1960. aastate lõpul ei tegelnud ükski töötaja pidevalt publikatsioonitööga, järgmise kümnendi algul oli neid kaks (Vello Naaber ja Valdek Pütsep).¹⁶ Paljud ajaloolased läksid võimalusel mujale, Tartu ülikooli (H. Piirimäe) või ajaloo instituuti (Elmar Ernits, Otu Ibius, August Traat). Samuti jäi (tõrjuti) osa võimekaid ajaloolasi arhiivis publitseerimistööst kõrvale. 1950. aastate lõpul kurdeti, et “osakonda tulevad uued ja väljaõpetamata töötajad, kes isegi üldisest arhiivitööst ei oma ettekujutust”.¹⁷ Neid publitseerimisosakonna töötajaid, kes lootsid arhiivis näha “kõrgel tasemel olevat ajaloolikate uurimiskeskust”, häiris mitmete arhiivi teadustöötajate madal tase ning nad pidasid oluliseks, et edaspidi võetaks tööle inimesi, “kes tulevad arhiivi vajaliku erialaste teadmiste pagasiga, kes ei pea aastate viisi aega raiskama elementaarsete algtõdede omandamiseks ENSV ajaloost, saksa keelest, gootikast”.¹⁸ 1960. aastate esimesel poolel arhiivis valitsenud olukorda hinnates leidsid nad, et “arheograafia, allikateõpetus, dateerimine, 16.–19. saj. kirjakeele iseärasused –

Nii paljudest publitseerijaid siis oligi.
Publitseerimisosakonna teaduslikud töötajad 1986. aastal:
vanemarheograaf Imbi Kannike ja Aleksander Einpaul,
1959–1986 publikatsiooni ja dokumentide kasutamise
osakonna juhataja. EAA, R-271-1-1133

ka see kõik on – häbi öelda – tundmatu muusika”, ja soovitasid kaadrit komplekteerida inimestest, kes “tunnevad tõelist huvi esmaajoones töö ja materjalide eneste, ning alles seejärel koha kui niisuguse vastu”.

Kasinad võimalused teadustöö tegemiseks (ning lisaks ka madal palk) ei ahvatenud andekaid noori arhiivi tööle tulema ega ka neid, kes arhiivi tulid, seal püsima jääma. 1969. aasta detsembris, pärast mitme aasta pikkust vahet taas kokku tulnud teaduslikus nõukogus pidas etnograafiamuuseumi direktori asetäitja Virve Kalits vajalikuks arhiivi juhtkonnale meelde tuletada, et kui puuduvad teadusliku töö tegemise võimalused, läheb “parem kaader” minema.¹⁹

Teaduslik publitseerimistöö

Publikatsioonide ettevalmistamist reguleerisid hoolikalt väljatöötatud eeskirjad. Riiklikud arhiivid esitasid igal aastal ettenähtud tähtjaks kõrgemalseisvatele arhiiviorganitele kindlaksmääratud vormi kohased ettepanekud järgmise aasta teadusliku kirjastustöö plaani kohta. Liiduvabariikide arhiivide peavalitsused esitasid igal aastal ettenähtud tähtjaks Nõukogude Liidu arhiivide peavalitsusele vabariigi arhiiviasutuste järgmise aasta teadusliku kirjastustöö plaani, mis on kooskõlastatud vabariigi parteiorganite, teadusasutuste ja kirjastuskomiteega.²⁰

Dokumendikogumiku ettevalmistatud käsikiri tuli retsenseerida. Teose avaldamisküpsust kaaluti eelnevalt teaduslikus nõukogus, seejärel saadeti see arhiivide valitsusse, 1950. aastail päriti veel ka Moskvas asunud arhiivide peavalitsuse seisukohta.

Sisulist tööd publikatsioonide koostamisel normeerisid vastavad üleliidulised eeskirjad.²¹ Kui 1930. aastatele oli iseloomulik eelkõige mitmesuguste arhiivikollektsioonide kättesaadavaks tegemine ülevaadete, kataloogide ja abimaterjalide avaldamise teel ning arhiiviallikate publitseerimisega jõuti ainult algust teha, siis nõukogude perioodil pandi pearõhk just arhiivimaterjalide avaldamisele ja teemaülevaadetele. 1952. aastal jätkus maailmasõja tõttu katkenud publikatsioonide avaldamine kogumiku “Krengol’ mskaja stačka 1872 g.” üllitamisega.²²

Teemade valikul ja tööde kirjutamisel kammitseisid publikatsioonide autoreid mitmesugused ettekirjutused, enesetsensuur, eeltsensuur... Vastavalt EK(b)P KK korraldusele tuli arhiivide osakonnal koostöös EK(b)P KK Partei Ajaloo Instituudiga anda välja kogumik 1905. aasta revolutsioonist.²³ Töö valmis äärmiselt kiiresti. Ehkki dokumentide väljaselgitamisega alustati plaaniväliselt 1954. aastal,²⁴ sai kogumik “Revoljucija 1905–1907 gg. v Estonii” revolutsiooni 50. aastapäevaks üllitatud.²⁵ 1953. aasta detsembris soovitas arhiivide osakond võtta järgmise aasta tööplaani dokumentide väljaselgitamine publikatsioonile “Krest’janskoe dvizenie v Estonii nakanune otmeny krepostnogo prava v Rossii”.²⁶ 1958. aastaks jõutigi koostöös TA Ajaloo Instituudiga välja anda kogumik “1858. aasta talurahvarahutused Eestis”.

Ideoloogilist korrektsust nõuti toimetaja koostatud väljaande sissejuhatavalt osalt. Järgnev näide pärineb 1950. aastast, stalinski ajajärgu ümber saades selline “vigade otsimine” teadagi lakkas. TA Ajaloo Instituudi sektorijuhataja Artur Vassari eelretsensioonis 10. juulist 1950 kurikuulsa

¹⁵ EAA, f. R-271, n. 1, s. 359, l. 406.

¹⁶ EAA, f. R-271, n. 1, s. 558, l. 24–26; R-271, n. 1, s. 632, l. 1–4.

¹⁷ Sõnavõtt ENSV RAKA publikatsioonitöö kogemustest (1959). – EAA, f. R-271, n. 1, s. 359, l. 407.

¹⁸ EAA, Mk 875.

¹⁹ EAA, f. R-271, n. 1, s. 575, l. 6–11.

²⁰ NSV Liidu riiklike arhiivide töö üldeeskirjad. Tallinn, 1987.

²¹ Osnovnye pravila publikacii dokumentov

gosudarstvennogo arhivnogo fonda Sojuza SSSR. Moskva, 1945; Pravila izdanija istoričeskix dokumentov v SSSR. Moskva, 1955; Ajalooliste dokumentide publitseerimise eeskirjad. Tallinn, 1972.

²² Krengol’ mskaja stačka 1872 g. Tallinn, 1952.

²³ ERA, f. R-2338, n. 1, s. 193a, l. 54–55.

²⁴ EAA, f. R-271, n. 1, s. 270, l. 243–245.

²⁵ Revoljucija 1905–1907 gg. v Estonii. Otv. red. G. Mosberg. Tallinn, 1955.

²⁶ EAA, f. R-271, n. 1, s. 241, l. 160–165.

Kogumiku "1858. aasta talurahvarahutused Eestis" toimetuskolleegium ja koostajad. Esimeses reas (vasakult): Juhan Kahk, Aino Martin, Jossif Veisenen, Hilda Moosberg ja M. Muzõkantova. Teises reas: Helmut Piirimäe, Viktor Fainštein ja Oskar Vares. EAA, 5237-1-83

EK(b)P VIII pleenumijärgse "nõiajahi" käigus Ajaloo Instituuti direktori koha kaotanud Richard Kleisi²⁷ eessõnale Kreenholmi streiki puudutava kogumiku jaoks heideti autorile ette "kodanlik-objektivistlikku" ainekäsitlemist ja "mittemarksistlikke" seisukohti.²⁸ Trükis ilmus raamat G. M. Borissovi kirjutatud eessõnaga.

²⁷ Õ. Elango. EK(b)P Keskkomitee 1950. a. VIII pleenum ja ENSV Teaduste Akadeemia. – 50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat. Tallinn, 1989, lk. 49.

²⁸ EAA, f. R-271, n. 1, s. 219.

²⁹ Dokumentaalsete materjalide publitseerimise ja kasutamise osakonna töötajate A. Einpauli, A. Kelami, E. Ibiuse ja T. Kelami ettepanekud 10. juunist 1964. – EAA, Mk 875.

³⁰ E. Laul; E. Tärvel; A. Traat. Arhiivid ja arhiivindus ..., lk. 305. Nähtavasti pole väide niivõrd suurest müügedust siiski päris tõene. 1960. aastatest (täpsema dateeringuta) pärinevast dokumendist RAKA publikatsioonide järelejäänud eksemplaride kohta nähtub, et Põhjasõda käsitlevat kogumikku oli arhiivide valitsuse laos veel 40 eksemplari: ERA, f. R-2338, n. 1, s. 473, l. 8.

³¹ Eesti mõisad. Toim. T. Oja. Tallinn, 1994.

Tulenevalt poliitilisest olukorrast pöörati toona erilist tähelepanu töölikklassi ja talurahva ajaloo uurimisele ning seejuures eeskätt 19. sajandile ja 20. sajandi esimesele kümnendile. Niisugune ühekülgsus pälvis juba siis arhiivitöös rohkem teaduslikku külge esile tõsta soovinud töötajate poolt teravat kriitikat.²⁹ Samas aga ei saa märkimata jätta, et lugejate seas osutusid eriti populaarseks kogumikud "1858. aasta talurahvarahutused Eestis" (1958) ja "Eesti rahva ajalooost Põhjasõja aastail 1700–1721" (1960), mis müüdi läbi mõne päevaga.³⁰ Hiljem sai sedavõrd suure menu osaliseks vaid "Eesti ala mõisate nimestik", mida 1980. aastatel ilmus kaks trükki ning mis taastrükiti 1994. aastal trükivalgust näinud raamatus "Eesti mõisad".³¹

1950.–1960. aastatel oli publitseerijatele üheks rohkesti peavalu tekitanud küsimuseks kahtlemata keeleküsimus: kas avaldada dokumendid originaalkeeles või tõlkida need vene või eesti keelde? Kreenholmi streiki käsitleva kogumiku puhul loobuti

juba selle toimetaja R. Kleisi ettepanekul algsest kavast võtta dokumendid kogumiku ka originaalkeeles.³² Arutelu väljaande keele ümber toimus ka 1858. aasta talurahvarahutusi käsitleva kogumiku koostamise ajal.³³ Arhiivide peavalitsus Moskvas leidis, et selle üllitamine originaalkeeles pole otsustarbekohane.³⁴ Sellele soovitusele vaatamata avaldati dokumendid ikkagi originaalkeeles koos eestikeelsete tõlgetega. Samuti pidas arhiivide peavalitsusest 1959. aastal siia saadetud kontrollkomisjon algkeeles dokumentidega kogumikku vabade Rootsi talupoegade antifeodaalsest võitlusest “väheaktuaalseks”.³⁵ Arhiivis tervitati rõõmuga seda, kui 1967. aastal siia arutamiseks saadetud uued publitseerimiseeskirjad Nõukogude Liidus lubasid välja anda ka ainult originaalkeeles dokumentidega publikatsiooni.³⁶

Suurt vaeva nõudis kogumiku “Antifeodal’naja bor’ba volnyx švedskix krest’jan v Estljandii XVIII–XIX vv.” väljaandmine. Arhiivis imestati, miks olukorras, kus “tuleb arendada sõbralikke suhteid kapitalistlike maadega sedavõrd, kuivõrd see ei kahjusta nõukogude kodumaad” ja kui “sm. N. Hruštšovi poolt püstitatud rahuliku kooskõpsustamise loosung nõuab kultuurilist ja

kaubanduslikku läbikäimist vastastikuse huvitatuse alusel”, nimetatakse antud kogumikku “väheaktuaalseks”!³⁷ Teose trükkijõudmisele ei aidanud kaasa ka Ajaloo Instituudilt saadud retsensioon, milles kritiseeriti RAKA-l Tartu ülikooli ajaloolastega koostöös valminud käsikirja esimest varianti, esijoones selle kehva eessõna.³⁸ Arhiivide valitsuse kolleegiumi otsuses 26. novembrist 1968 nõuti uuesti publikatsiooni tegelema asumist.³⁹ Kirjastamisvõimaluse saamiseks tuli ülikooli rektoril ja ajaloo keskarhiivi direktoril pöörduda isegi EKP KK sekretäri Vaino Väljase poole palvega osutada üllitamisel kaasabi.⁴⁰ Ehkki raamatu esialgne käsikiri valmis juba 1960. aastate algul, nägi see trükivalgust alles 1978. aastal.

1952–1980 anti välja ainult 11 publikatsiooni. Pidevalt tekitas probleeme rahapudus, publitseerimistööks ettenähtud summasid kasutati muul otstarbel⁴¹ või ei jätkunud lihtsalt raha.⁴² Kuivõrd arhiivil polnud kirjastamisõigust, tuli raamatud suruda sisse riiklike kirjastuste või TRÜ kirjastuse aastaplaanidesse.⁴³ Tartu Ülikooli üliõpilaskonna teatmiku⁴⁴ trükkimine oli kirjastuskomiteele vastumeelt, sest suuremahulise ja piiratud levikuga trükkis polnud

³² ERA, f. R-2338, n. 1, s. 120, l. 63, 67, 69–70. Kogumiku 135-st dokumendist 100 olid küll ka originaalis venekeelses.

³³ Tõlkimise küsimust arutati ka EKP KK-s ja ENSV Ministrite Nõukogus: EAA, f. R-271, n. 1, s. 327, l. 235.

³⁴ EAA, f. R-271, n. 1, s. 338, l. 453–463. 1956. aastaks olid välja selgitatud dokumendid juba tõlgitud vene keelde: f. R-271, n. 1, s. 315, l. 9–38.

³⁵ EAA, f. R-271, n. 1, s. 359, l. 404.

³⁶ EAA, f. R-271, n. 1, s. 531, l. 64–69; vt. ka 1969. aastal välja antud “Pravila izdanija istoričeskix dokumentov v SSSR” eestikeelne redigeeritud variant: Ajalooliste dokumentide publitseerimise eeskirjad, § 99.

³⁷ Sõnavõtt Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi publikatsioonitöö kogemustest (1959): EAA, f. R-271, n. 1, s. 359, l. 404. Kogumik pidi kavade kohaselt ilmuma 1960. aastaks, mil Stockholmis toimus ajaloolaste kongress. Kogumiku koostamise vajalikkust põhjendatigi sooviga tugevdada rahvusvahelisi teaduslikke ja kultuurilisi sidemeid: f. R-271, n. 1, s. 306, l. 319.

³⁸ EAA, f. R-271, n. 1, s. 621, l. 13–15.

³⁹ EAA, f. R-271, n. 1, s. 671.

⁴⁰ EAA, f. R-271, n. 1, s. 676a. Kirjastaja süül oli kogumik jäänud ilmumata 1961. aastal. Pärast käsikirja täiendamist ja paranduste tegemist jõudis see kirjastusse “Eesti Raamat” 1974. aastal ning sõlmitud kirjastamislepingu kohaselt pidanuks see trükivalgust nägema hiljemalt 1976. aastaks: ERA, f. R-2338, n. 1, s. 362, l. 15–20; f. R-2338, n. 1, s. 720, l. 256, 288.

⁴¹ EAA, f. R-271, n. 1, s. 685, l. 1–4; f. R-271, n. 1, s. 718, l. 1–6.

⁴² EAA, f. R-271, n. 1, s. 990, l. 42; ERA, f. R-2338, n. 1, s. 870a, l. 2–3.

⁴³ Probleeme oma väljaannete kirjastusplaanidesse surumisel oli isegi ORKA-l, ehkki seal tegeldi hoopis “aktuaalsemate” teemadega ja partei huvi kirjastamisküsimuse vastu oli sellest johtuvalt märksa suurem: ERAF, f. 8941, n. 1, s. 5, l. 1.

⁴⁴ Tartu Ülikooli üliõpilaskonna teatmik. Album Academicum Universitatis Tartuensis 1889–1918. I–III. Toim. R. Kleis. Koost. S. Kodasma, M. Loit, S. Nõmmeots, V. Pütsep. Tartu, 1986–1988.

majanduslikult tasuv.⁴⁵ Talurahvaliikumist 1840. aastatel käsitleva kogumiku käsikiri saadeti kirjastusest “Eesti Raamat” tagasi soovitusel selle mahtu ligi poole võrra kärpida.⁴⁶ Kompromisslahendusena publitseeritigi see kahes osas – 1982. ja 1991. aastal.⁴⁷ Seoses publitseerimisvõimaluste piiratusega tõstatus korduvalt küsimus arhiivi oma aastaraamatu väljaandmisest.⁴⁸ 1930.–1940. aastate algul ilmunud Eesti Riigi Keskarhiivi toimetiste aset aitas mõningal määral täita bülletään “Eesti NSV arhiivid”.⁴⁹

Publitseerijate töö ei seisnenud üksnes arhiivi publikatsioonide üllitamises, vaid selle kõrval tuli teha teatisi, osaleda teiste arhiivide kogumike koostamisel, kirjutada artikleid jms.

Kõiki eelpool käsitletud probleeme silmas pidades on mõistetav, et mitmete trükiste koostamine ja väljaandmine võttis paarkümmend või isegi enam aastat. Näiteks arhiivijuhi koostamist alustati 1945. aastal ning töö kestis 1964. aastani. Seejärel otsiti viis aastat kirjastamisvõimalusi.⁵⁰ Arhiivijuht ilmus 1969. aastal Moskvast.⁵¹ Dokumentide väljaselgitamisega kogumikule “Talurahvaliikumine Eestis 1841–1847” (esialgsete kavade kohaselt kuni 1857) tehti algust 1955. aastal. Käsikirja valmimise

tähtajaks määrati 1963. aasta. Juba 1960. aastate alul selgus, et Ajaloo Instituut ei võtnud selle koostamisest tegelikult osa.⁵² Kogumik “Talurahvaliikumine Eestis aastail 1841–1842” ilmus 1982. ja selle sisuline järg “Talurahvaliikumine Eestis aastail 1845–1848” alles 1991. aastal.

Ajavahemikul 1981–1990 ilmus publikatsioonide rohkem (18) kui eelneva kolme aastakümne jooksul kokku. Seda eeskätt seetõttu, et loobuti suurt tööjõukulu ja aega nõudvate dokumentide kogumike koostamisest. Perspektiivplaanides seadis arhiiv endale ülesandeks allikapublikatsioonide ettevalmistamise vanematest ja haruldasematest dokumentidest. Kui varem oli teemade valikul lähteprintsipiibiks esijoones nende “aktuaalus” (loe: klassivõitluse ajalugu) või tähistati publikatsiooniga näiteks 250 aasta möödumist Eesti ala ühendamise Venemaaga, ning seejuures räägiti senises ajalookirjutuses levinud väärseisukohtade kummutamise vajadusest, siis 1970. aastate lõpul polnud enam tarvis õigustada tööde vajalikkust niisuguse kehtivale ideoloogiale vastava sõnavahuga. Teaduslikus nõukogus, kus arutati küsimust Vana-Pärnu kinnisturaamatu⁵³ publitseerimise majanduslikust tasuvusest ning poliitilisest sobivusest, seletas A. Traat, et “ega vanade ajaloo-allikate

⁴⁵ EAA, f. R-271, n. 1, s. 912, l. 7.

⁴⁶ EAA, f. R-271, n. 1, s. 826, l. 5.

⁴⁷ ERA, f. R-2338, n. 1, s. 859, l. 1–10; f. R-2338, n. 1, s. 870a, l. 14, 16, 38.

⁴⁸ EAA, Mk 875; f. R-271, n. 1, s. 575, l. 6–11; f. R-271, n. 1, s. 685, l. 4.

⁴⁹ Eesti NSV arhiivid. Valimik teaduslike konverentside materjale, meetoodilisi juhendeid, artikleid ja lühipublikatsioone. Tallinn, 1974; Eesti NSV arhiivid. Tallinna Linna Riikliku Arhiivi 90. aastapäevale pühendatud juubelikonverentsi materjalid. Tallinn, 1974; Eesti NSV arhiivid. Tartu Linna Riikliku Arhiivi 75. aastapäevale pühendatud juubelikonverentsi materjalid. Tallinn, 1978; Eesti NSV arhiivid. Valimik fondiülevaateid. Tallinn, 1981; Eesti NSV arhiivid. Vakuraamatud Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi fondides (16.–19. sajand). Tallinn, 1982.

⁵⁰ M. Loit. Teadusliku uurimistöö suundadest ENSV RAKA-s. Tartu, 1980; EAA, Mk 2248; EAA, R-271, n. 1, s. 531, l. 11–12.

⁵¹ Central'nyj Gosudarstvennyj Isoričeskij Arxiv ESRR. Putevoditel'. Moskva, Tartu, 1969.

⁵² EAA, f. R-271, n. 1, s. 372, l. 36–38; f. R-271, n. 1, s. 802, l. 18–20.

⁵³ Vana-Pärnu kinnisturaamat 1451–1599. Koost. A. Martin, P. Nurmekund. Tartu, 1984.

⁵⁴ ENSV RAKA Teadusliku Nõukogu koosoleku protokoll 16. novembrist 1976, milles arutatakse Vana-Pärnu kinnisturaamatu publitseerimise küsimust; EAA, f. R-271, n. 1, s. 738

⁵⁵ N. Raid. Tartu ehitusmeistrid 17. sajandist kuni 19. sajandi keskpaigani. Teatmik. Toim. S. Vahre. Tallinn, 1987; M. Laidre. Schwedische Garnisonen in Est- und Livland 1654–1699. Tallinn, 1990; Ü. Liitaja. Põhja-Tartumaa talud. 1582–1858. I–IV. Teatmik. Tallinn, 1992; Saaremaa Maasilinna foogtkonna maaraamatud 1569–1571. Allikapublikatsioon. Koost. L. Tiik. Tallinn, 1992.

⁵⁶ 1858. aasta talurahvarahutused Eestis. Dokumentide ja materjale. Toim. J. Kahk. Tallinn, 1958; Talurahvaliikumine Eestis aastail 1841–1842. Toim. A. Traat. Tallinn, 1982; Talurahvaliikumine Eestis aastail 1845–1848. I–II. Toim. A. Traat. Tallinn, 1991; Eesti rahva ajaloo Põhjasõja aastail 1700–1721.

väljaandmine pole end tasunud kunagi”, kuid see ei kahanda ometi nende väärtust. H. Piirimäe oli sama meelt, leides et “majanduskult ei saa teaduslike tööde väljaandmist üldse arvestada, samuti tegelaste ideoloogilisust mitte”. Sulev Vahre lisas omalt poolt juurde, et “vanemaid materjale publitseeritakse praegu Lääne-Saksamaal” ja “seda tehakse teadusliku väärtuse tõttu, mitte mingisugustel poliitilistel kaalutlustel”.⁵⁴

1990. aastate algul ilmus varem trükiks ette valmistatud teatmikke ja allikapublikatsioonid. Publitseeriti ka rida väljaspool publitseerimisosakonda valminud väljaandeid.⁵⁵

Publikatsioonide koostamisel tehti koostööd esialgu peamiselt Ajaloo Instituudiga, 1980. aastaist intensiivistus koostöö Tartu ülikooliga. Väljaannete (pea)toimetajad olid väljastpoolt arhiivi. TA Ajaloo Instituudi töötajatest toimetasid arhiivi publikatsioonid Juhan Kahk, August Traat, Rudolf Kenkmaa, Heldur Palli ja Elina Öpik,⁵⁶ Tartu ülikoolist Sulev Vahre, Julius Madisson ja Herbert Ligi.⁵⁷

Osa publitseeritud töid ei olnud algselt kavas anda välja omaette trükistena: ülevaade kinnistusametite materjalidest Eesti NSV RAKA-s⁵⁸ seisis 1971.–1975. aasta perspektiivplaanis kui ettekanne teaduskonverentsil,⁵⁹ käsikirjalise abimaterjalina arhiivitöök

plaaniti Eesti ala mõisate nimestikku.⁶⁰ Paraku ei jõutud kõiki alustatud projekte lõpule viia ja mitmedki tähelepanuväärivad kavad on unustuse hõlma vajunud. 1967. aastal moodustati ajalooterminite sõnastiku koostamise initsiatiivgrupp, eeltöö algas J. Madissoni juhendamisel.⁶¹ Ent sellest kavatsusest loobuti peagi. Trükivalmis ei saanud ka Eestimaa mõisate teatmik, mida koostas V. Naaber.⁶²

Kokkuvõtteks

Ei võimalused teaduslikuks publitseerimistööks ega ka ideoloogilised raamid teemade valikul olnud kogu vaadeldud ajavahe miku vältel sugugi ühesugused. Kui 1950. aastail oodati arhiivilt “aktuaalsetel” teemadel koostatud kogumikke, siis järgnevail kümnendeil kaotasid sedalaadi ettekirjutused oma mõjujõu. 1960. aastate lõpul – 1970. aastatel tulid ideoloogilise propaganda eesmärke teeninud temaatiliste kogumike kõrvale ja asemele erinevate asutuste materjale ja allikaliike tutvustavad ülevaated, õppematerjalid koolidele,⁶³ teatmikud. 1980. aastatel muutus arhiiv veelgi avatumaks, hakati välja andma publikatsioonid, mis polnud valminud arhiivitöötajate osalusel, laienes teemade ring ning kasvas väljaannete hulk. **TU**

Toim. R. Kenkmaa, H. Palli, E. Öpik. Tallinn, 1960.
⁵⁷ Antifeodal' naja bor'ba vol'nyh švedskix krest'jan v Estljandii XVIII–XIX v. v. Red. J. Madisson; Eesti ala mõisate nimestik. Toim. S. Vahre. Tallinn, 1981; N. Raid. Tartu ehitusmeistrid... Toim. S. Vahre; Eestimaa 1725.–1726. a. dramaarevisjon. Harjumaa. I, II; Virumaa; Järvamaa; Läänemaa. Allikapublikatsioon. Peatoim. H. Ligi. Tallinn, 1988–1990.

⁵⁸ V. Naaber. Kinnistusametite materjalid Eesti NSV RAKA-s. Fondide ülevaade. Tartu, 1974.

⁵⁹ EAA, f. R-271, n. 1, s. 552.

⁶⁰ EAA, f. R-271, n. 1, s. 739, l. 24.

⁶¹ EAA, f. R-271, n. 1, s. 604, l. 11.

⁶² EAA, f. R-271, n. 1, s. 745; f. R-271, n. 1, s. 990, l. 18–19; f. R-271, n. 1, s. 1022.

⁶³ E. Ernits. Arhiividokumendid jutustavad. Tallinn, 1976.

Kersti Lust
(1976)

TÜ doktorant. Ajalooarhiivi publitseerimistalituse peaspetsialist. Peamine uurimisvaldkond: Eesti talurahva emantsipatsioon 19. sajandil ja 20. sajandi alguses.